AUI, secțiunea III e, Lingvistică, tomul LX, 2014

Portretul unui tipograf din secolul al XVIII-lea: Dimitrie Pandovici

Cristina Crețu
Colegiul Național de Artă „Octav Băncilă”, Iaşi

Dimitrie Pandovici is the printer who helps metropolitan Neofit to reorganize the metropolitan typography of Bucharest in 1740. He responds to Neofit's requests, enjoys his trust and receives the task to provide new tools for the typography in order to develop the printing process. Pandovici is first known as an engraver, working in the episcopal typography of Rîmnicu-Vîlcea, in 1730, and then, starting with 1737, as a printer. He is the organizer of several typographies: the one in Rîmnic, the metropolitan one in Bucharest and another one in Blaj. Apart from his notoriety as a printer, Pandovici is also appreciated as a talented engraver and for his poetic skills. Therefore, his artistic talent, his skills, his devotion to his work shape his profile and show him as a gifted and efficient printer of his time.

Dimitrie Pandovici este tipograful cu ajutorul căruia mitropolitul Neofit reorganizează tipografia Mitropoliei din Bucureşti, în 1740, în condițiile în care acesta din urmă nu reuşise să-şi atragă serviciile celui mai priceput tipograf al vremii, popa Stoica Iacovici, şi declanşase, în consecință, un conflict care avea să mocnească o perioadă îndelungată.

Numele lui Pandovici apare pentru prima dată în ambianța tipografică bucureşteană în 1740, an în care este delegat de către Neofit să aducă materiale noi pentru înzestrarea tiparniței, a cărei stare la momentul respectiv nu era deloc îmbucurătoare. Dintr-o însemnare a mitropolitului, de la 8 decembrie 1740, aflăm că meşterul Dimitrie este trimis împreună cu Dima şi Gheorghe pentru a înzestra tipografia cu 180 de matrițe şi două teascuri lucrate la Braşov: „2 instrumenturi; 180 mătrăci cu mare cu mică; 1 tigae de topitul plumbului; 1 antimoniu; 2 teascuri ale tipografiei s-au tocmit să se facă la Braşov” (Simedrea 1965: 921, anexa I-b). La aceste dotări se mai adăugau şi şase baloturi de hîrtie aduse de la Veneția[1],

[1] Se ştie că hîrtia de la Veneția era foarte fină în comparație cu aceea din morile de hîrtie de la Braşov şi Sibiu (unde funcționau din secolul al XVI-lea) sau Gurghiu (în 1714) şi Făgăraş (în 1725) şi, de aceea, pentru multe cărți imprimate în Țara Românească, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, s-a apelat la hîrtia venețiană, care era „de bun soi, fabricată din cîrpe, subțire, albă cu vărgi (vergé)”. În plus, hîrtia românească, ca aceea folosită la imprimarea *Antologhionului* (Rîmnic, 1737), era „cam groasă, gălbenită şi puțin scămoasă” din pricina apelor de munte „mai totdeauna tulburi şi încărcate cu materii minerale şi organice” (Simedrea 1965: 895, 907).

BDD-A6993 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:55:49 UTC)

fiecare conținînd cîte opt tocuri. Odată aduse aceste materiale noi, era nevoie de organizarea lor în atelier şi de turnarea literei, cu ajutorul matriţelor noi, meşteşug la care tipograful Dimitrie se dovedeşte foarte priceput. Astfel, pe parcursul anului 1741, Dimitrie Pandovici, ajutat, se pare, în calitate de feciori-tipografi, de Barbu Bucureşteanul, de cei doi însoțitori ai lui în Ardeal, Dima şi Gheorghe, şi de Grigorie Stan Braşoveanul, reuşeşte să toarne literă nouă şi să pregătească tiparnița pentru activitatea de imprimare ce începe în anul 1742.

Dar să vedem mai întîi de unde purcede acest tipograf şi care-i sînt preocupările înainte de a fi chemat de mitropolitul Neofit la București. Chiar fără a şti ceva despre el, ne putem da seama că apelul lui Neofit de la Crit, care se înconjura numai de oameni destoinici şi nu era deloc lipsit de ambiții în ceea ce privea planurile sale cu tiparnița Mitropoliei, îl recomandă ca un tipograf iscusit şi de toată încrederea.

Despre Dimitrie Pandovici datele nu sînt multe de-a lungul timpului şi nici foarte precise, deşi el nu este doar un personaj de fundal al veacului, ci cel care reorganizează, cu totala încredere a mitropolitului, tipografia Mitropoliei Ungrovlahiei, aşa încît nu i se pot nega contribuțiile, dar ele sînt umbrite de precara informație în ceea ce îl priveşte. Din acest motiv, multe din materialele consultate sînt rezervate, reducîndu-se la o simplă mențiune[2] sau o înregistrare sumară în tratarea altor subiecte[3]. Părerile despre meşterul Dimitrie sunt, astfel, împărțite, iar lipsa informației istorice ar justifica ezitările în plasarea acestuia într-o categorie anume: studii în genere mai îndepărtate în timp (Simedrea 1965: 906-912), dar foarte minuțioase, precum cel al lui Tit Simedrea, consideră că Pandovici se face cunoscut pe la 1730, mai întîi ca gravor şi apoi, din 1737, ca tipograf; sînt şi demersuri recente care adoptă această variantă şi susțin aceleaşi preocupări ale lui Pandovici. Pe de altă parte, dar nu în absolută contradicție, sînt studii mai noi care îl cataloghează doar ca tipograf (Florescu 1998: 31-34; Teodorescu 2008: 51-52), debutînd ca atare în 1736, fără a-i atribui calități de gravor, care i-ar aparține altui Dimitrie al vremii.

Pentru prima categorie, reprezentativ este demersul lui Tit Simedrea, potrivit căruia Dimitrie Pandovici lucrează inițial la tipografia Episcopiei din Rîmnicu-Vîlcea, unde îl găsim mai întîi ca săpător de stampe în lemn, în 1730, apoi „mai marele tipografiei", în 1732, şi tipograf deplin, în 1737[4]. El ar fi acel

[2] N. Iorga vorbeşte de „un Dimitrie Pandovici" care tipăreşte *Antologhionul* de la Rîmnic din 1737 (Iorga 1969: 425).

[3] Mircea Tomescu îl menționează ca organizator al tipografiei de la Blaj, lucrînd anterior la Rîmnic şi București (Tomescu 1968: 99).

[4] Cercetări ulterioare au demonstrat că anul debutului ca tipograf se petrece în anul 1736, cu *Acatistul* de la Rîmnic.

BDD-A6993 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:55:49 UTC)

„Dumitrie sculptor typographiae praepositus”[5] care, în 1732, dă o mărturie despre tipograful Johan Barth ce lucrase prost nişte matriţe chirilice comandate de episcopul Inochentie pentru tipografia Episcopiei din Rîmnic. Se pare că pînă la această dată, între 1730 şi 1732, acelaşi episcop permite armurierului Witsch să lucreze la un alt set de matriţe, însă condiţionîndu-l să colaboreze cu gravorul Dimitrie[6]. Aşadar, potrivit acestor informaţii, Dimitrie Pandovici contribuie la organizarea tipografiei Rîmnicului, ceea ce va face mai tîrziu pentru tiparniţa Mitropoliei din Bucureşti şi, apoi, pentru cea de la Blaj.

Numele xilografului apare semnat în două chipuri: cu caractere greceşti, jumătate cu litere mici, jumătate cu majuscule, pe gravura „Sf. Nicolae”[7] (patronul Episcopiei de Rîmnic), care este prezentă acum pentru prima dată, pe verso-ul paginii de titlu a *Molitvenicului* (BRV II: 36, nr. 200) de la Rîmnic, din 1730; şi cu litere latine, „Demiter 7238”, pe o vinietă[8] cu serafim din *Triodul* apărut tot la Rîmnic, în 1731, considerată, mai tîrziu, emblematică pentru tipăriturile de la Rîmnic. Acestea sînt doar două ocazii care arată priceperea gravorului şi inovaţiile introduse de el[9]. Potrivit interpretării lui Tit Simedrea, semnătura în latină este o influenţă din partea austriecilor care corespondau cu mănăstirile din Oltenia în limba latină, iar semnătura grecească, ce nu se putea datora la acea dată modei fanariote, îl arată ca „venetic”, dar nu de origine sîrbă, cum ar putea sugera sufixul din numele său, ci macedoneană, Pandovici fiind „numele de familie macedoromân Pandu ori Pante” (Simedrea 1965: 908)[10].

[5] Simedrea (1965: 906) demonstrează că este vorba de Dimitrie Pandovici, iar nu de Dimitrie Rîmniceanu, cum crede V. Molin, sau de Dumitru tipograful, care se vor afirma mai tîrziu, în 1756, la Blaj, respectiv în 1778, la Rîmnic. Vezi şi părerea lui Virgil Molin (1963: 192).

[6] Cf. Lupu 2009: 99. Autoarea nu exclude posibilitatea ca respectiva matriţă chirilică, rezultată din colaborarea celor doi, să fi fost „model pentru refacerile ulterioare”.

[7] Gravura este reprodusă şi în *Triod* (Rîmnic, 1731), BRV II: 43, nr. 204, fig. 285. Apare şi în *Liturghia* (Rîmnic, 1733), BRV II: 1733, nr. 208. Dacă pe xilogravuri apărea, de regulă, numele desenatorului, nu cel al săpătorului, care executa cu îndemînare forma desenată, în cazul lui Dimitrie lucrurile se confundă, el fiind atît desenatorul, cît şi săpătorul gravurii (Simedrea 1965: fig. 9). Virgil Molin vorbeşte, în astfel de cazuri, de „xilografie originală”, cînd „artistul-grafician era şi artist-gravor, cum au fost marii graficieni din Renaştere: Dürer, Cranach, Burgkmair şi alţii” (Molin 1960: 689).

[8] *Ibidem*: 61, fig. 286. Vinieta este copiată după *Triodul* de la Buzău, din 1700, şi reapare în *Antologhionul* de la Rîmnic, din 1737 (BRV II: 52, nr. 215). După Gabriel Cocora, modelul vinietei, atribuit lui Mitrofan Episcopul, arată „un serafim stilizat care, datorită meticuloasei execuţii, poate fi un veritabil «ex libris»” (Cocora 1977: 154).

[9] Lupu 2009: 185: „În cursul anilor 1730-1731, Dimitrie a gravat o serie de clişee noi pentru ilustrarea cărţilor”.

[10] Mai mult, autorul crede că Pandovici provine dintr-o familie de români macedoneni veniţi în Ardeal, în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, pentru a scăpa de prigoana turcilor, iar din Ardeal, unde s-ar fi iniţiat în tainele artei tiparului, Dimitrie a venit la

BDD-A6993 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:55:49 UTC)

Aşadar, Pandovici şi-ar începe activitatea ca săpător de stampe în lemn, în tipografia Episcopiei din Rîmnic, lucrările lui întîlnindu-se în cîteva cărți tipărite aici în perioada 1730-1733. În această tipografie lucrează împreună cu cel care va deveni un renumit xilograf, Mihai Athanasievici Rîmniceanul, săpînd amîndoi stampe în lemn pentru *Triod* şi *Liturghie*, imprimate la Rîmnic în 1731, respectiv 1733 (BRV II: 42, nr. 204; 48, nr. 208).

După Aurelia Florescu, cel care se afirmă în jurul anului 1730, semnînd în cele două moduri mai sus amintite, nu este Dimitrie Pandovici, ci Dimitrie „sculptor", care lucrase anterior la Snagov şi Buzău şi fusese apreciat şi adus la Rîmnic de Damaschin Episcopul, unde îşi va forma proprii ucenici (printre care şi cel care va deveni reputatul Mihai Athanasievici Rîmniceanul), devenind apoi supraveghetor al tipografiei. Autoarea face un studiu comparativ al gravurilor din unele tipărituri buzoiene, de la 1700, şi rîmnicene, de la 1730, şi conchide că modalitatea de realizare şi ornamentele asemănătoare dovedesc că nu este vorba de Pandovici, care se va impune mai tîrziu, ci de un „Dimitrie sculptorul". Cercetînd ilustrațiile şi ornamentele ce împodobesc tipăriturile rîmnicene, autoarea exclude posibilitatea ca Pandovici să fi fost gravor, întrucît în cărțile tipărite de el în cele trei centre, Rîmnic, Bucureşti şi Blaj, nu reapar imaginile din tipăriturile de la Rîmnic din 1730-1731[11]. Nu se exclude însă posibilitatea ca respectivele clişee să fi fost distruse în urma evenimentelor istorice şi a arderii tipografiei de la Rîmnic în 1738.

Argumentele şi analiza în detaliu a gravurilor vremii sînt convingătoare, totuşi, ceva din respectiva perioadă rîmniceană se menține ca semn consecvent în tipărituri ulterioare, şi în cele bucureştene, ale lui Pandovici, anume vinieta cu serafim[12], prezentă în *Triodul* din 1731 sau în *Antologhionul* din 1737. Mai mult, asemănarea pe care mizează autoarea, între gravura reprezentînd pe *Sf. Vasile*, din *Liturghie* (Buzău, 1702), semnată *Dimitrios 1698*, şi cea avînd ca subiect pe *Sf. Nicolae*, din *Molitvenic* (Rîmnic, 1730), semnată *Dimitris*, nu ar fi un argument solid pentru a demonstra că ambele aparțin altui Dimitrie, întrucît gravura de la Buzău se aseamănă foarte mult cu cea portretizînd acelaşi sfînt din *Îndreptarea legii* (Tîrgovişte, 1652), care îi aparține lui Petru Xilograful. Adică, aşa cum gravura de la Buzău ar fi putut-o valorifica pe cea de la Tîrgovişte, fără a avea acelaşi tipograf, tot astfel şi gravura cu *Sf. Nicolae* îi poate aparține lui Pandovici,

Rîmnic, pentru ca, după anul 1745, să se întoarcă tot în Ardeal. După D. Coravu, Dimitrie Pandovici se formează la Rîmnic (Coravu 1967: 54).

[11] Florescu 1998: 57: „În cărțile tipărite de el la Bucureşti, Blaj şi Rîmnic nu sînt reluate imaginile din cărțile imprimate la Rîmnic între 1730 şi 1731. Aceste precizări ne determină să susținem că Dimitrie sculptorul care este cunoscut la Rîmnic în anii 1730-1731, prin gravurile descrise, nu este unul şi acelaşi cu Dimitrie Pandovici".

[12] Vinieta cu serafim este atribuită lui Pandovici de Dan Simonescu şi Gheorghe Buluță (Simonescu 1981: 66).

BDD-A6993 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:55:49 UTC)

iar nu meşterului de la Buzău, care semnează *Dimitrios 1698*. Mai adăugăm şi faptul că o decoraţie asemănătoare a veşmintelor se regăseşte în gravura *Sf. Nicolae*, ca şi în alte gravuri atribuite lui Pandovici[13]. Credem că reapariţia vinietei şi unele gravuri din tipăriturile sale bucureştene, atribuite lui, îi arată şi îndeletnicirea de sculptor, mai ales că gravurile din urmă sînt însoţite de versuri, înclinaţie recunoscută a tipografului. Considerăm, de asemenea, că tocmai multiplele talente, de tipograf, gravor, versificator, îl recomandaseră mitropolitului, care nu s-ar fi orientat spre oricine pentru a-i încredinţa tipografia, ci spre „mai-marele" tiparniţei rîmnicene, ca unul ce putea asigura succesul şi buna funcţionare a atelierului Mitropoliei.

El este organizator al tipografiei de la Rîmnic şi, mai tîrziu, al celor de la Bucureşti şi Blaj[14], lucru care presupunea nu numai disciplină şi iscusinţă, ci şi deschidere spre alte meşteşuguri şi preocupări variate, cum sînt gravura şi versurile. Priceperea în turnatul literei dovedită la Bucureşti este un argument al îndemînării sale, talentul de versificator îi este, de asemenea, recunoscut, iar originile lui îl arată ca un bun cunoscător de greacă şi poate vorbitor de germană, dat fiind că venea din Ardeal. Toate acestea îl recomandă mitropolitului Neofit care nu ar fi chemat pentru a-i da o sarcină importantă decît un iniţiat, un om cultivat, iscusit şi capabil să facă faţă provocărilor reorganizării unei tipografii în care mitropolitul însuşi îşi punea mari speranţe.

Aşadar, considerăm că lui Pandovici, venit din Ardeal la Rîmnic, nu-i sînt străine preocupările de gravor şi că lui i se datorează şi organizarea tipografiei de aici. O certitudine este însă îndeletnicirea de tipograf începînd cu anul 1736, prima carte pe care o va imprima fiind un *Acatist*[15], cu cheltuiala lui Climent,

[13] Menţionăm aici gravura *Sf. Constantin şi Elena* din 1742 (din *Cazaniile* lui Ilie Miniat).

[14] Mişcarea meşterilor de la un centru la altul nu era ceva neobişnuit, mai ales în cazul tipografilor iscusiţi. Astfel, pentru priceperea lui în organizarea unui atelier tipografic, se justifică chemarea lui Pandovici la Bucureşti şi, apoi, plecarea la Blaj. Virgil Molin vorbeşte de o „concentrare a forţelor tehnice şi artistice" la Blaj, pentru tipărirea *Evangheliei* din 1765, menţionînd şi „valoarea circulatorie" a meşterilor din „orice parte a ţinuturilor locuite de români" (Molin 1960: 713-714). Mişcarea tipografilor mai avea şi alte cauze, mai puţin plăcute, cum ar fi războaiele sau necesităţile financiare: „Dar nu era mai fericită situaţia tipografilor nici în timp de pace, ei trebuind să se mute din tîrg în tîrg după cum se muta reşedinţa domnitorilor ori după cum puteau desface spre vînzare cărţile şi produsele tipografice" (Voştinar 1937: 41-42). Autorul compătimeşte, cu umor însă, pe meşteri, după distrugerea tipografiilor pe timp de război, arătîndu-i ca „fugăriţi cu o desagă pe spinare, avînd în ea strînse la iuţeală cele cîteva scule de fabricat litere".

[15] Datarea cărţii este lămurită de Dorin Teodorescu (2008: 138). Prezentarea cărţii şi încercări anterioare de datare se regăsesc la Poenaru (1973: 21) şi Florescu (1980: 491-494). Se presupune că există şi o *Psaltire* tipărită la Rîmnic, în 1736, de Pandovici şi diortosită de Ivan Făgărăşanul, dar nu este cunoscută foaia de titlu (Teodorescu 2008: 52, n. 18).

BDD-A6993 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:55:49 UTC)

atunci „Ipopsifios al Rîmnicului”[16], şi avînd corector pe Lavrentie de la Hurezi. Urmează *Antologhionul* din 1737[17], „acum întîi tipărit rumâneşte [...] de Dimitrie Pandovici tipograful” (BRV II: 52, nr. 215)[18], împodobit cu xilogravuri ale lui Mihai Athanasievici. Însă tipărirea acestei frumoase cărți nu este lipsită de greutăți, din pricina războiului dintre austrieci şi turci, din 1737-1739, care va duce şi la închiderea tiparniței de aici. Cum contextul istoric nu este favorabil, din 1737 şi pînă la solicitarea mitropolitului Ungrovlahiei[19], Pandovici rămîne fără lucru.

La Bucureşti, tipăreşte *Catavasierul*, în 1742, şi *Apostolul*, în 1743 (BRV II: 56, nr. 222; 64, nr. 229). S-a confirmat, pe baza unor exemplare descoperite în Transilvania, că în 1742 se tipăreşte în tiparnița Mitropoliei şi un *Triod*, iar în 1743, un *Antologhion* (Cristache-Panait 1972: 1232), avîndu-l ca tipograf pe Pandovici. În ciuda eforturilor depuse pentru ridicarea tipografiei, după 1743, tipograful îşi încheie activitatea la Bucureşti, întorcîndu-se la Rîmnic, fapt care ar putea nedumeri. Văzîndu-şi însă echipa dezmembrată, prin plecarea în Moldova lui Barbu Bucureşteanul şi a lui Grigorie Stan Braşoveanul, şi dorindu-şi, poate, alte condiții de lucru, Pandovici pleacă din Bucureşti. Nici la Rîmnic nu va sta prea mult, întrucît breasla tipografilor era completă aici şi, după tipărirea, în 1745, a *Ceaslovului*, va pleca în Ardeal.

Să zăbovim însă asupra unui fapt: oare plecarea definitivă din Bucureşti a unui meşter tipograf iscusit, care nu venise aici din proprie inițiativă, ci chemat de mitropolit, nu lasă loc unor interpretări? Se prea poate ca meşterul să fie descurajat de plecarea celor doi iscusiți feciori-tipografi, dar un tipograf apreciat de mitropolit şi avînd, cum ar fi fost firesc, înlesniri şi ocrotire din partea acestuia, nu putea oare să-şi refacă echipa, mai ales că migălise destul la organizarea tipografiei sau mai era ceva, o nemulțumire care îl determină să plece? Poate că lucrul în tiparnița Mitropoliei nu fusese pe placul lui şi, de ce nu, poate că experimentase, la rîndu-i, ca Stoica Iacovici, nemulțumiri într-un atelier în care decidea mai ales mitropolitul. Nu există dovezi în acest sens şi nici Dimitrie Pandovici nu avea, probabil, personalitatea popei Stoica, dar avea, desigur, inițiativă şi dorința de a-şi face cunoscută munca, astfel că nu va rămîne nici la Rîmnic, ci va merge la Blaj, de numele său legîndu-se înființarea tipografiei de acolo.

Înființarea tipografiei de la Blaj are ca fundal lupta românilor din Transilvania pentru a-şi păstra religia, prin citirea cărții liturgice a tuturor românilor, în

[16] Titlul acesta însemna confirmarea dată de autoritățile statului pentru funcția de episcop, sfințirea sa realizîndu-se în 1737 (Teodorescu 2008: 139).

[17] După Fr. Pap, începînd cu *Antologhionul*, apare, pe lîngă vechiul caracter grafic, un alt tip de literă în tipăriturile rîmnicene, „ceea ce însemnează că pentru matrițele noi au fost luate ca model cele întrebuințate înainte vreme în aceeaşi tipografie” (Pap 1968: 542).

[18] Cartea este descrisă şi de Teodorescu (2005: 104-106).

[19] Solicitarea este motivată şi de revenirea Episcopiei de Rîmnic la Mitropolia Ungrovlahiei, după război.

BDD-A6993 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:55:49 UTC)

condițiile scindării religioase întărite de decretul împărătesc de la 23 noiembrie 1746. Acest decret era menit să împiedice circulația tipăriturilor considerate „pline de eresuri şi însufleţite de spiritul schismei" (Iorga, 1930: 138) ale românilor din celelalte provincii[20]. Odată cu mutarea, de către Petru Pavel Aaron, a vechii tipografii de la Alba-Iulia la Blaj, se realizează un vechi deziderat al episcopului Inochentie Micu, iar Dimitrie Pandovici este tocmit să organizeze această tiparniță, lucru care nu-i era străin meşterului şi prima carte pe care o imprimă la Blaj este ordinul împărătesei Maria Tereza: *Poruncă pentru interzicerea circulației banilor austrieci în țările otomane supuse*, de la 27 august, 1747 (BRV IV: 68, nr. 99). Există însă şi o altă opinie, a lui Fr. Pap, pentru care prima carte imprimată de Pandovici la Blaj este o *Psaltire*, tipărită cu o veche garnitură de litere adusă de la Rîmnic, întrucît tipul de literă de aici seamănă cu cel din cărțile imprimate la Rîmnic înainte de 1737 şi din cele blăjene din 1751-1753[21]. Dacă dotarea tiparniței de la Blaj cu material adus de la Rîmnic nu este sigură, este certă aducerea aici a literei chirilice de la Academia iezuită din Cluj (Lupu 2009: 188). După anul 1747, numele lui Dimitrie Pandovici nu mai apare, despre el nemaiştiindu-se nimic, însă activitatea lui şi inițiativele acestui săpător de stampe în lemn şi, apoi, tipograf, constituie o treaptă în dezvoltarea tiparului şi a culturii româneşti.

Pe lîngă munca de tipărire propriu-zisă şi gravurile bine executate, Dimitrie Pandovici se remarcă şi ca prefațator, diorthositor şi, aspect deloc neglijabil, un talentat versificator, preocupări care îi întregesc profilul. Cele mai multe astfel de versuri sînt considerate „meditații la stemă" (Pap 1968: 279), întrucît ele apar pe spatele foii de titlu, imediat după stema domnească, mitropolitană sau episcopală, sau după gravuri reprezentînd patroni spirituali. Astfel, lui îi sînt atribuite (*ibidem*: 298) „stihurile politice" nesemnate de la începutul *Molitvenicului* (Rîmnic, 1730) şi tot lui îi aparține prefața în versuri pentru *Catavasierul* din 1742, „Cătră pravoslavniculŭ norodŭ alŭ țărîĭ Rumăneşti". Versurile din *Molitvenic* sînt închinate Sfîntului Nicolae, protector al Episcopiei Rîmnicului, mitropolitului

[20] Măsurile adoptate erau foarte severe, mergînd pînă la interzicerea accesului în Transilvania a preoților din Moldova şi Muntenia şi interzicerea cărților româneşti de slujbă: „Din această stăruință de desbinare sufletească a neamului au izvorît măsurile severe ale guvernatorului Transilvaniei din Aprilie 1745 începînd, de a opri chiar cu puterea militară intrarea preoților din Țările române, precum şi a acelor preoți transilvăneni cari s-au hirotonisit în Muntenia şi Moldova. Şi tot acelaş scop s-a urmărit şi prin cunoscutele decrete împărăteşti, prin cari se oprea intrarea în Transilvania a cărților bisericeşti ieşite din tiparnițele muntene, moldovene şi ruseşti încă de la 1746" (Moga 1940: 584). De multe ori însă, aceste măsuri nu făceau decît să impulsioneze „eroismul religios al poporului român şi ura contra unirii cu Roma latină" (Meteş 1928: 47).

[21] Pap 1968: 542: „e foarte probabil ca la Blaj, imediat după deschiderea noii tipografii şi pînă ce au fost turnate aici matrițe noi, să se fi utilizat materialul tipografic vechi, uzat, adus de la Rîmnic de tipografi şi gravori veniți de acolo".

BDD-A6993 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:55:49 UTC)

Belgradului, Moise Petrovici, şi episcopului Inochentie. Cele paisprezece stihuri pentru Sfîntul Nicolae urmează gravura cu acelaşi subiect semnată „Dimitris”:

„Sfinte Nicolae, celŭ ce în lume aĭ strălucitŭ,
Cu mari minunĭ eşti vestitŭ,
Că în toată lumé minuni aĭ arătatŭ
Şi de toţi eşti pré lăudatŭ;
Pre toţi ceĭ ce te chĭamă îĭ izbăveşti,
Şi dinŭ toate primejdiile îĭ mîntueşti,
Priiméşte şi de la noĭ acĭastă închinăcĭune,
Ci nu ne uĭtà dintr-a ta rugăcĭune.
Ca celŭ ce aĭ la Dumnezeu multă îndrăznire
Şi poţi să-lŭ faci spre noĭ cu milostivire.
Ţie dinŭtr-ale tale, Ierarşe sfinte,
Acestŭ odorŭ aducemŭ cu sufletŭ fierbinte;
Tinde-ţĭ darŭ sfînta mînă şi-lŭ priiméşte
Şi cu rugăcĭuné ta pre noĭ ne păzéşte” (BRV II: 37, nr. 200).

Aceluiaşi sfînt îi închină douăsprezece versuri în *Antologhionul* tipărit la Rîmnic, în 1737, unde apare şi un ornament semnat de el, vinieta cu serafim:

„O Nicolae alŭ nostru folositoriŭ pré sfinţite,
Iubitorĭule de fiĭ şi alŭ nostru Părinte,
Aceste stihurĭ îţĭ închină Typografulŭ,
La tine cela ce eştĭ bunelorŭ învăţăturĭ Capulŭ [...]
Ci, precumŭ atuncé aĭ păstoritŭ cu vrednicie,
Aşa şi acumŭ ne povăţuĭaşte la viĭaţa de vecie” (*ibidem*: 52, nr. 215).

Observăm cum aceste versuri încep cu elogiul adus sfîntului, căruia i se dedică tipăritura şi, totodată, i se solicită paza şi povaţa.

Iată-l, aşadar, ca artist complex, care nu doar desenează şi gravează chipuri de sfinţi, dar le şi omagiază prin compunerea de versuri şi, chiar dacă aceasta ar putea fi considerată o preocupare caracteristică epocii, totuşi Pandovici nu se mărgineşte la cele cîteva „versuri la stemă” care fac elogiul patronilor spirituali, domnitorului sau mitropolitului, ci merge pînă la exprimarea unei opinii despre rolul traducerilor în epocă şi importanţa cărţii în limba română, întocmind ampla prefaţă în versuri a *Catavasierului* din 1742. Mesajul transmis prin această predoslovie vizează, aşa cum notează tipograful, „pravoslavnicul norod” al Ţării româneşti, spre al cărui folos se traduc din greacă numeroasele cîntări din cuprinsul cărţii:

„O pravoslavnice norodŭ, limbă rum(â)néscă,
păzită de Dumnezeu ţară creştinéscă,
În Domnulŭ să vă bucuraţi prin sfînta cîntare

BDD-A6993 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:55:49 UTC)

cu credință, cu nădĭajde, cu dragoste mare,
Că ĭată s-au tîlmăcitŭ spre alŭ vostru folosŭ,
caré cu nevoință dinŭ grecie s-au scosŭ" (*ibidem*: 57, nr. 222).

Urmează îndemnul adresat credincioşilor de a cinsti sfintele sărbători şi de a-şi curăți, prin rugăciune, sufletele, şi, spre final, omagierea domnitorului Mihai Racoviță, sub a cărui oblăduire se tipărise cartea:

„Domnuluĭ Mihai Vod(ă) ca să stăpînéscă
țara Ungrovlahieĭ, şi să odihnéscă
Întru pré înnălțatulŭ scaunŭ precumŭ să cuvine,
păzindŭ țara, miluindŭ cum ĭaste maĭ bine,
Cu multă veselie, cu multă bunéțe,
cu viață îndelungată într-adînci bătrănéțe,
Cu Doamna, cu coconii întru toată nălțimé
cu rudele, cu boĭarĭ, cu toată mulțimé,
Biruindŭ vrăjmaşii săĭ cu putére de susŭ,
cu paloşŭ, cu buzduganŭ, prin stema ce ĭ-aĭ pusŭ".

Prefața este gîndită ca o rugăciune amplă care se adresează întîi poporului, îndrumat să aprecieze noua tipăritură şi să-şi îndeplinească îndatoririle creştineşti, apoi voievodului, căruia i se aduc laude, dar i se aminteşte, totodată, menirea de a-şi apăra norodul şi, prin aceasta, spiritualitatea neamului său. Formula de final este una specifică rugăciunii în general, prin slăvirea puterii divine: „Celŭ ce eşti mai nainte de véci făr-începutŭ / acumŭ şi pururé şi în véci de véci fără sfărşitŭ. Aminŭ".

Deşi versurile, din punct de vedere compozițional, rămîn în aceeaşi schemă mai mult sau mai puțin rigidă a vremii, nu este de neglijat înclinația către versuri a unui tipograf care îşi gîndeşte astfel prefața. În plus, o astfel de preocupare întregeşte profilul unui meşter cultivat, deschis către inovație şi cu un talent artistic care-l individualizează între tipografii vremii[22].

Bibliografie

BRV: I. Bianu, N. Hodoş, D. Simonescu, *Bibliografia românească veche 1508-1830*, tom I-IV, Bucureşti, 1903-1944.

Cocora, Gabriel, *Tipar şi cărturari*, Editura Litera, Bucureşti, 1977.

Coravu, Dimitrie, *Tipografi de la Rîmnic din prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în „Mitropolia Olteniei", Craiova, anul XIX (1967), nr. 1-2.

Cristache-Panait, Ioana, *Tipăritura bucureşteană din veacul al XVIII-lea în satele transilvănene*, în „Glasul Bisericii", anul XXXI (1972), nr. 11-12.

Florescu, Aurelia, *Gravura rîmniceană (1705-1827)*, Editura Aius, Craiova, 1998.

[22] Lupu (2009: 298) considera că „Dimitrie Pandovici este singular printre tipografii epocii, prin varietatea preocupărilor sale artistice. Gravor talentat, el este atras totodată şi de poezie".

BDD-A6993 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:55:49 UTC)

Florescu, Aurelia, *Un acatist tipărit la Rîmnic între 1737-1739*, în „Mitropolia Olteniei”, Craiova, 1980, nr. 3-6.
Iorga, N., *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688-1821)*, vol. I, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1969.
Iorga, N., *Istoria Bisericii româneşti şi a vieţii religioase a românilor*, Ediția a II-a, vol. II, Editura Ministeriului de Culte, Bucureşti, 1930.
Lupu, Daniela Luminița, *Tiparul şi cartea în Țara românească între anii 1716 şi 1821*, Casa Editorială Demiurg, Iaşi, 2009.
Meteş, Ştefan, *Relaţiile bisericii româneşti ortodoxe din Ardeal cu Principatele române în veacul al XVIII-lea*, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, Sibiu, 1928.
Moga, Ioan, *Contribuțiuni privitoare la tipărirea cărților bisericeşti în veacul XVIII pentru românii din Transilvania şi Ungaria*, în *Omagiu Înalt Prea Sfinției Sale Nicolae Bălan, Mitropolitul Ardealului la douăzeci de ani de arhipăstorire*, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, Sibiu, 1940.
Molin, Virgil, *Tiparnița de la Rîmnic în timpul Episcopului Ioanichie*, în „Mitropolia Olteniei”, XV (1963).
Molin, Virgil, *Ilustrația în vechea carte bisericească*, în „Biserica Ortodoxă Română”, 1960, nr. 7-8, iulie-august.
Pap, Fr., *Psaltirea lui Dimitrie Pandovici. Contribuție la Bibliografia românească veche*, în „Acta Musei Napocensis”, 1968, V.
Poenaru, Daniela, *Contribuții la Bibliografia românească veche*, Muzeul Județean Dîmbovița, Tîrgoviște, 1973.
Simedrea, Tit, *Tiparul bucureştean de carte bisericească în anii 1740-1750*, în „Biserica Ortodoxă română”, an LXXXIII (1965), nr. 9-10.
Simonescu, Dan, Buluță, Gheorghe, *Pagini din istoria cărții româneşti*, Editura Ion Creangă, Bucureşti, 1981.
Teodorescu, Dorin, *Din istoria tiparului şi cărții româneşti*, Editura Fundației „Universitatea pentru toți”, Slatina, 2008.
Teodorescu, Dorin, *Cartea veche românească de Rîmnic (1701-1830)*, Editura Fundației „Universitatea pentru toți”, Slatina, 2005.
Tomescu, Mircea, *Istoria cărții româneşti de la începuturi pînă la 1918*, Editura Ştiințifică, Bucureşti, 1968.
Voştinar, Gheorghe, *Din istoria tiparului*, „Concordia” Institut de Arte Grafice şi Editura S A. Arad, 1937.

BDD-A6993 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:55:49 UTC)